

ELMAN CƏFƏRLİ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

E-mail: ecaferli@mail.ru

ALAND ADALARI MUXTARIYYƏTİ: YARANMA TARİXİ VƏ HÜQUQİ STATUSU

Unitar Finlandiya Respublikasının tərkibində olan Aland adaları siyasi muxtariyyətdir. Əhalisinin 95%-i İsveçlilərdən ibarət olan adaların hüquqi statusu 1917-ci ildə Finlandiya öz dövlət müstəqilliyinə nail olduqdan sonra həll edilmişdir. 1920-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin qərarı ilə Aland arxipelaqı Finlandiyanın tərkib hissəsi kimi tanınmış, fin dövləti qarşısında adalara muxtariyyət verilməsi tələbi qoyulmuşdur. Finlandiya 1920-ci ildə muxtariyyətin statusu haqqında ilk, 1951-ci ildə isə ikinci aktı qəbul etmişdir. Hazırda Aland adalarının hüquqi statusu 1991-ci ildə qəbul edilmiş "Aland adalarının Muxtariyyət Aktı" ilə tənzimlənir. 6554 adadan ibarət arxipelaq yüksək siyasi muxtariyyət əldə etmişdir. Bu adalardan cəmi 50-si məskunlaşmışdır. Arxipelaq 1856-cı ildən bəri imzalanmış bir neçə müqavilədə daim silahsızlaşdırılmış və neytral zona kimi tanınmışdır. Adalarda məskunlaşma hüququ 5 il daimi yaşadıqdan sonra verilir. Burada yeganə rəsmi dil İsveç dilidir. Muxtariyyətdə yeganə şəhər paytaxt Mariehamn şəhəridir və burada adaların əhalisinin 40%-i yaşayır. Alandın əsas idarəetmə orqanları – Laqinq (parlament) və Landskapstivelsdir (hökumət). Bundan başqa, Finlandiya Prezidenti tərəfindən təyin edilən Qubernator ölkə hökumətini muxtariyyətdə təmsil edən vəzifəli şəxsdir. Həmçinin muxtariyyətdə dövlətin birgə orqanı olan Aland Heyəti təsis olunmuşdur. Bu özünüidarəetmə sistemi Aland adaları muxtariyyətini bütün dünyada etnosiyasi konfliktlərin uğurlu həll nümunəsinə və optimal siyasi muxtariyyət modelinə çevirmişdir.

Açar sözlər: *unitar dövlət, Finlandiya, İsveç, siyasi muxtariyyət, Aland adaları, Laqinq, Landskapstivels, Avropa İttifaqı.*

Unitar dövlət olan Finlandiya Respublikasının tərkibində Aland adaları siyasi muxtariyyəti vardır. 6554 adadan ibarət olan bu arxipelaq Baltik dənizindən Botnik körfəzinə girişdə, Finlandiya ilə İsveç arasında yerləşir. Dünyanın ən böyük adalar yığımı olan arxipelaqın cəmi 50 adası məskunlaşmışdır. Alandın ümumi sahəsi 6784 km², torpaq sahəsi 1552 km²-dir ki, bunun da 27 km²-ini çaylar və göllər təşkil edir. Muxtariyyətin 30 min nəfərlik əhalisinin 95%-dən çoxu İsveçlilər, 4%-i isə finləndir. Arxipelaqın ən böyük adası Alandır (sahəsi 685 km²), burada əhalinin 90%-i yaşayır. Muxtariyyət 1954-cü ildən öz bayrağına, 1984-cü ildən isə poçt markalarına malikdir. 2002-ci il yanvarın 1-dən adalarda rəsmi pul vahidi avrodur. 1861-ci ildə salınan, adaların yeganə şəhəri olan paytaxt Mariehamnda əhalinin təxminən 40%-i (11 min nəfər) yaşayır. Qalan əhalinin 15 min nəfərdən çoxu kənd əhalisidir [3, s. 9; 11; 15]. Adaların əhəmiyyətli geostrateji mövqeyi onun tarixini müəyyənləşdirmişdir.

1150-1809-cu illərdə İsveç hakimiyyəti dövründən sonra Finlandiya Rusiya ağılığı (1809-1917) altına keçdi. Son Rusiya-İsveç müharibəsi (1808-1809) nəticəsində Fredrikşamn müqaviləsi (1809) ilə arxipelaq Böyük Finlandiya Knyazlığının tərkibində Rusiyaya birləşdirildi [14]. Krım müharibəsinin (1853-1856) nəticələrinə dair sülh danışıqlarında İsveç Aland məsələsi üzrə üç təklif irəli sürmüşdü: "1) Aland adaları İsveçə birləşdirilir və ya 2) adalar İngiltərə nümunəsində azad dövlətə çevrilir və ya Fransa

nümunəsində İsveç-Norveç müdafiəsi altında olur və 3) arxipelaq demilitarizasiya edir" [8, s. 467]. Lakin 1856-cı ildə bağlanmış Paris sülh müqaviləsi ilə adalar Rusiyanın tərkibində qaldı və silahsızlaşdırılmış zonaya çevrildi.

Rusiyada 1917-ci il fevral burjuva və oktyabr sosialist inqilablarından sonra Finlandiyada siyasi vəziyyət dəyişdi. E.Svinhufvudun başçılıq altında yaradılan hökumət dekabrın 6-da Finlandiya Respublikasının yaradılığını elan etdi. 1917-ci il dekabrın 31-də Rusiyanın bolşevik hökuməti [7, s. 29], 1918-ci il yanvarın 4-də isə İsveç, Almaniya və Fransa Finlandiyanın müstəqilliyini tanıdı [5, s. 268].

Alandın İsveçə birləşdirilməsi məsələsi Finlandiya müstəqil dövlət olduqdan sonra gündəliyə gəldi və arxipelaq əhalisi birləşmək məqsədi ilə iki dəfə İsveç kralına müraciət ünvanladı [9, s. 4]. Bu məsələ fin dövlətinin qarşısında dayanan ilk təhlükəsizlik problemi oldu. Adalardakı kommunaların nümayəndələrinin Finstrem yığıncağı (1917, 20 avqust) qərar aldı ki, arxipelaqın İsveç Krallığı ilə birləşmək istəyi İsveç hökuməti və parlamentinə çatdırılsın. 1917-ci il dekabrın 31-də adalara keçirilən plebissitdə iştirak edənlərin 95%-i İsveçə birləşməyə səfər verdi [5, s. 268-269]. İsveç kralı ümidini belə ifadə etdi ki, Finlandiyanın müstəqil dövlət olması Aland məsələsini həll etməyə imkan verəcəkdir. Lakin İsveç adalara ordu göndərdi və buradakı rus qoşunlarını tərkisilah etdi. Finlandiya bunu öz daxili işlərinə müdaxilə kimi qiymətləndirdi. İsveç isə öz müqəddaratını təyin etmə prinsipini irəli sürərək adalara tarixi hüquqlarının olduğunu və onun müdafiəsi üçün zərurət yarandığını bildirdi. Fin hökuməti arxipelaqdakı separatçı hərəkatın liderlərini həbs etdi. İsveç isə Alandın hərbişləşdirilmiş zona olması və arxipelaqa geniş muxtariyyət verilməsi şərti ilə onun Finlandiyanın tərkib hissəsi olması ilə razılaşdı [7, s. 39]. Brest-Litovsk müqaviləsinə uyğun olaraq, rus ordusu Aland adalarını çıxardı. Martın 7-də Almaniya ilə Finlandiya arasında bağlanmış Berlin müqaviləsinin 30-cu maddəsi Brest-Litovsk müqaviləsinin 6-cı maddəsinin şərtlərini təkrar etdi [2, s. 69-75].

1919-cu il dövlət Finlandiya ilk Konstitusiyasını qəbul etdi, bir il sonra isə Millətlər Cəmiyyətinə üzv oldu. 1920-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin qərarı ilə, isveçdilli əhaliyə geniş muxtariyyət verilməsi şərti ilə, arxipelaq Finlandiyanın tərkibinə verildi. Finlandiyanın tərkibində muxtariyyətin yaradılması demokratiqləşmə və öksmərkəzləşdirmənin deyil, uzun sürən siyasi prosesin nəticəsi oldu. Adaları itirməmək üçün ona müəyyən səviyyədə muxtariyyət verilməsi təklifini qəbul edən Finlandiya Aland əhalisinə isveç dili, mədəniyyəti və milli adətlərinin qorunması barədə zəmanət verdi. Finlandiya İsveçə zəmanətin necə həyata keçirilməsi razılığı gəldi (1920, 7 may) və bu barədə müqavilə (1921, 7 iyun) imzaladı [1, s. 189]. Hər iki ölkə Aland adalarının neytrallığını və silahsızlaşdırılmış zona olmasını tanıdı.

Tarix bu qərarın məsələnin ən optimal həlli olduğunu təsdiqlədi. Finlandiya – Aland adaları üzərində suverenlik, əlandlılar – özünüidarəetmə, İsveç – adaların özü üçün hərbi təhlükə təşkil etməyəcəyi zəmanətini aldı. Fin hökumətinin əlandlıların pre-reqüzitini hərmət bəsləməsi, ölkənin İsveçə təxminən barabər sosial-iqtisadi inkişafı və həyat səviyyəsi, finlərin öz isveçdilli vətəndaşlarına olan hörməti, iki xalq arasında işgüzar münasibətlərdəki təcürbə, isveçlilərin hüquqlarına dair qanunvericiliyin gözlənilməsi millətçi tendensiyaların aradan qalxmasına səbəb oldu [13].

Finlandiyada isveçdilli azlığın sayı təxminən 300 min nəfər olub, əhalinin 5,5-6%-ini təşkil edir. Azlığın dil hüquqları Konstitusiyaya və 1922-ci ildə qəbul edilmiş dil haqqında qanunla qorunur. İsveç dilində danışanlar əsasən ikidilli bələdiyyələrdə yaşayırlar. Eyni zamanda Ostrobotniya regionunda və ölkənin cənub-qərbində isveç dilində danışanların çoxluq təşkil etdiyi bələdiyyələr də vardır. Bələdiyyə əhalisinin 8%-dən çoxu və

ya 3 min nəfər sakini isveç dilində danışsın, həmin bələdiyyəyə ikidilli hesab edilir [4, s. 110]. Ölkənin materik hissəsindəki isveçdilli əhalinin vəziyyəti Alanda yaşayanlardan fərqlənir: adaların əhalisinə hüquqi-sosioqoi cəhətdən xüsusi etnik qrup kimi baxılır. Burada danışılan isveç dili standart isveç dilinə çox yaxındır, əhali əsasən monodillidir. Adalara etnik azlığın dil faktiki olaraq fin dillidir.

Alandların ölkə əhalisinin 0,5%-ini təşkil edən milli azlıq sayılır. İlk fin Konstitusiyası qəbul edilərkən Alandın muxtariyyət məsələsi tam həllini tapmamışdı. Məsələ konstitusiyaya səviyyədə ölkənin 1999-cu ildə həll olundu. Arxipelaq Finlandiya Konstitusiyası [12] ilə müəyyən edilən yüksək muxtariyyət əldə etdi: "Aland adalarının ərazisi Aland adalarının muxtariyyəti haqqında xüsusi qanuna müvafiq olaraq muxtariyyətə malikdir". Adaların Laqtinginin qanunvericilik təşəbbüsü hüququ vardır. Ölkədə fin və isveç dilləri rəsmi dövlət dilləridir. Finlandiya parlamentində (Eduskunt) bütün qanunlar fin və isveç dillərində qəbul və dərc edilir.

Aland adaları ölkə parlamentinə seçkilərdə vahid dairə təşkil edir və muxtariyyət Eduskuntda həmin dairədən seçilən bir nümayəndə təmsil edir. Finlandiya Prezidenti Dövlət Şurası (ölkə hökuməti) ilə razılaşmadan "yerli iqtisadiyyatla bağlı məsələlər də daxil olmaqla, Aland adalarının özünüidarəetməsinə dair" qərarlar qəbul edə bilər. Bu zaman qərarın adı olduğu məsələlər Prezidentə həmin məsələlərin idarəçiliyinə cavabdeh olan nazir tərəfindən məruzə edilir.

Alandın hüquqi statusu 1991-ci il avqustun 16-da qəbul edilən və 1993-cü il yanvarın 1-də qüvvəyə minən, qəbul edildiyi andə 11 fasil, 79 maddədən ibarət olan "Aland adalarının muxtariyyəti haqqında" Aktla [10] tənzimlənir. Hazırda faktiki 84 maddəsi olan Akta 4 dəfə (1994, dekabr; 1996, iyul; 2000, yanvar; 2004, yanvar) bir sıra dəyişiklik və əlavələr edilmiş, bəzi müddəalar çıxarılmışdır. Adaların bundan əvvəl iki (1920, 1951) belə konstitusiyaya sənədi olmuşdur. Lakin birinci aktı Aland əhalisi qəbul etməmiş, ikinci akt isə 1991-ci ildə yenilənmişdir.

Akt özünüidarəetmə fəaliyyətinin bütün məsələlərini ətrafı nəzərdən keçirir. Onun qəbul edilməsi və ləğvi proseduru Aktın hüquqi təbiətinə görə sadə hüquqi aktın daha yüksəkə dərdüğünü təsdiqləyir. O, yalnız Eduskunt bəyənəndiyi halda təfsir edilib, dəyişilən və ya ləğv edilə bilər. Lakin Eduskuntun təsdiqləndikdə Aland parlamentinin – Laqtingin 2/3 səs çoxluğu ilə müvafiq qərar qəbul etməsi tələb olunur. Bələliklə, Muxtariyyət Aktı adaların konstitusiyası rolunda çıxış edir. Onun qəbulu və ləğvi proseduru maraqların tarazlığı sisteminin mövcud olduğunu göstərir: muxtariyyət öz səlahiyyətlərini ölkə parlamentinin razılığı olmadan genişləndirə bilmir, Eduskunt isə Alanda öz mövqeyini qəti şəkildə diqət edə bilər.

Aktın ilk fəsilində Aland adalarının muxtariyyət statusu, əhatə etdiyi quru və su ərazisi müəyyən edilir. Muxtariyyət məsələlərində arxipelaq xalqını Aland parlamenti təmsil edir, inzibati idarəçilik adaların hökuməti tərəfindən həyata keçirilir. Qubernator – Finlandiya Hökumətinin muxtariyyətdə təmsil edən vəzifəli şəxsdir. Həmçinin muxtariyyətdə dövlətin birgə orqanı olan Aland Heyəti təsis olunur.

Arxipelaqda daimi məskunlaşma hüququ Aktın qüvvəyə mindiyi andə 1951-ci il Aktı ilə məskunlaşma hüququ olan şəxslərə, atası və ya anası məskunlaşma hüququna malik 18 yaşmadək olan Finlandiya vətəndaşı və Aland sakinlərinə verilir. Bundan başqa, muxtar hökumət ən azı 5 il adalara fasiləsiz yaşayan, isveç dilini bilən ölkə vətəndaşlarına bu hüququ verir. Xüsusi səbəblər olduqda, 5 illik məskunlaşma sənzi və isveç dilini bilmə şərti nəzərə alınmadan da müvafiq hüquq verilir bilər. Belə hüququ olan şəxs Alanda verilmiş pasportda "Aland" sözü qeyd edilir. Övlüdlərdə götürülmüş uşağın məskunlaşma hüququ övlüdlərdə götürən hüquqi vəziyyətinə görə müəyyən edilir.

Ölkə vətəndaşlığından çıxarılan şəxs adalarda məskunlaşma hüququndan məhrum edilir. Beləliklə, faktiki olaraq ikili vətəndaşlıq mövcud olduğu halda, Akt "Finlandiya vətəndaşlığı" və "Alanda məskunlaşma hüququ" anlayışlarının istifadə edərək "ikili vətəndaşlıq" məfhumunu işlətmir ki, bu da unitar dövlətliçli prinsipinə uyğundur.

Məskunlaşma hüququ Aland adalarında seçmək və seçilmək, mülkiyyətə və ya daşınmaz əmlakə sahib olmaq və bizneslə məşğul olmaq imkanı verən hüquqdur [15]. Alandın və yerli hakimiyyət orqanlarının seçkilərinə vəzifələrinə seçilmək hüququ yalnız məskunlaşma hüququ olan şəxslərə məxsusdur. Belə hüququ olmayan Finlandiya, İslandiya, Norveç, İsveç və Danimarka vətəndaşlarına da bələdiyyə seçkilərində seçmək və seçilmək hüququ verilir. Həmin ölkələrin vətəndaşları Alandın orqanlarında və ya bələdiyyələrində vəzifə tuta bilər. Digər ölkə vətəndaşlarına da bu qayda üzrə seçki hüququ tanınır bilər. Muxtariyyətin polisində isə yalnız Finlandiya vətəndaşı işləyə bilər. Alanda dövlət qulluğunda işə qəbul üçün muxtariyyətdə daimi yaşamaq və ya arxipelaqın yerli şəraitinə barədə biliklərə malik olmaq zəruri şərtidir.

Daşınmaz əmlak əldə etmək hüququ 1975-ci il yanvarın 3-də qəbul edilmiş "Alanda daşınmaz əmlak alınması haqqında" qanunla tənzimlənir. Məskunlaşma hüququ olan şəxslərə məhdudiyyətlər tətbiq edilmişdir. Belə hüququ olmayan şəxsin şəxsi məqsədlərlə ticarət etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər. Aktın qüvvəyə mindiyi anda adalarda 5 il fasiləsiz yaşayan muxtariyyət sakini ticarət hüququ əldə etməmiş olur. Əvvəlki Akta uyğun olaraq ticarətlə məşğul olan müli şəxslər, şirkətlər, kooperasiyalar, assosiasiya və fondlar həmin hüququ saxlayırlar.

Məskunlaşma hüququ olan şəxslər hərbi xidmət əvəzinə losman kimi mayakda və ya digər müli müəssisələrdə analoji xidmət keçə bilər. Bu qayda muxtariyyətdə 12 yaşından sonra məskunlaşan şəxslərə şamil edilmişdir. Başqa sözlə, Aland adalarında yalnız 12 yaşınadək məskunlaşmış şəxslər hərbi xidmətdən azad edilirlər [15].

Konstitusiyaya hər iki (fin və isveç) dilə rəsmi status tanındığı halda, linqvistik özünəməxsusluğu qorumaq namına yalnız isveç dili Alandın rəsmi dili elan olunmuşdur. Məktəblərdə təhsil və bütün işgüzar yazışmalar isveç dilində aparılır. Dövlət məktəblərində isveç dili rəsmi təhsil dilidir, ingilis dili isə xarici dil kimi məcburi qaydada keçilir, fin dili isə seçmə dil statusundadır [4, s. 110]. Arxipelaqda ali təhsil müəssisəsi yoxdur. Buna görə də orta təhsilini başa vuran İsveçin, Finlandiyanın və ya başqa xarici dövlətin ali təhsil müəssisələrinə üz tuturlar. Həmin universitetlərin məzunları olan gənclərin əksəriyyəti bir çox hallarda muxtariyyətdəki əmək bazarının məhdudluğu ucbatdın hərbi qayıtmır [1, s. 195].

Akt arxipelaqda isveç dilinin tətbiqi ilə bağlı məsələləri ayrıca fəsildə (6-cı fəsil) tənzimləyir. Finlandiya vətəndaşlarına adalarda məhkəmə və digər vəzifəli şəxslər qarşısında fin dilində istifadə etmək hüququ verilir. Əgər sənədlər fincə yazılıbsa, müvafiq vəzifəli şəxs zəruri hallarda sənədin isveç dilində tərcüməsini də almalıdır. Hər bir şəxs vəzifəli şəxs tərəfindən baxılan məsələlər üzrə sənədin surətini isveç dilinə tərcümə etməli almaq hüququna malikdir və dil haqqında ümumi qanunvericiliyə əsasən müvafiq sənəd həmçinin fin dilində olmalıdır. Dövlət özünün Alanddakı vəzifəli şəxslərinin isveç dilini öyrənməsini təmin edir.

Arxipelaqda qanunvericilik səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün parlament – Laqtiq yaradılmışdır. Laqtiq – 30 üzvdən ibarət tərkibdə ümumi, bərabər, birbaşa və gizli səsvermə ilə 4 il müddətində seçilən birləpaltli parlamentdir. Laqtiqin ilk iclası Finlandiya Prezidenti və ya onun təpşirığı ilə Qubernator tərəfindən açılır və bağlanır. Qubernator Prezidentin Aland parlamentinə təkliflərini, bəyanatını qətdirir. Laqtiqə ilk seçkilər 1922-ci ildə keçirilmişdir.

Alandın qanunvericilik səlahiyyətləri iki qrupa bölünür: öz səlahiyyətləri və ötürülmüş səlahiyyətlər. Qanunvericilik hüququ Laqtiqin yerli qanunlar qəbul etməsi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Belə aktlar Aland Heyətinin rəyi nəzərə alınmaqla, Finlandiya Prezidentinə təqdim edilir. Prezident, Ali məhkəmənin qərarına görə Laqtiq öz səlahiyyətlərini aşdıqda, qanun ləyihəsini qismən və ya tamamilə ləğv edə bilər. Yəni hüquqyaratma mövcud səlahiyyətlər daxilində həyata keçirilməli, dövlətin maraqlarına ilə zidd olmamalıdır. Laqtiqin qəbul etdiyi bütün qanunlar 4 ay ərzində Finlandiya Prezidenti tərəfindən imzalanır [4, s. 109].

Alandın qanunvericilik səlahiyyətlərinə Laqtiqin təşkilə və vəzifələri, hökumətin, vəzifəli şəxslərin və tabe orqanların seçilməsi, bayraq və gerbin qəbulu, onlardan istifadə edilməsi qaydaları, yerli orqanların struktur və səlahiyyətlərinin formalaşdırılması, bələdiyyələrin sərhədləri, seçilməsi və idarəçiliyi, planlaşdırmanın təşkilə, təbiiyyət və ətraf mühitin, tarixi abidələrin və əsərlərin, mədəniyyət obyektlərinə və mədəni-tarixi dəyərlərinin mühafizəsi, əlavə və müvafiq vergilər, kənd təsərrüfatı, faydalı qazıntılar, ovçuluq, balıq sənayesi, yol infrastrukturunun tənzimlənməsi, təhsil, təlim, idman və gənclərə iş, işsizliyin, sosial rifah məsələlərinin həlli, ictimai əsası və təhlükəsizlik, tikinti və torpaq, daşınmaz əmlak, baytarlıq, poçt və radioteleqraf, ticarət, muxtariyyətin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər münasibətə görə cinayət, cəza, carımə və s. məsələlər daxildir. Alandın qanunvericilik səlahiyyətlərinin əsasında "dövlətin müstəsna səlahiyyət sahəsinə daxil olmayan hər şeyə icazə vardır" prinsipi dayanır.

Mərkəzi hökumətin müstəsna səlahiyyətlərinə isə Konstitusiyanın qəbulu, dəyişilməsi və ya ləğvi, silahlı qüvvələrin, xarici ticarətin və ixrac siyasətinin təşkilə, ölçü vəhidlərinin və standartlaşdırma üsullarının müəyyənləşdirilməsi, qiymətli metallar istehsalı, pul və valyuta siyasəti, müəlliflik, patent, varislik, ailə-nikah hüququ məsələləri, vətəndaşlıq, əcnəbilərə dair qanunvericilik, pasportlar, silahlar və döyüş sursatları, milli təhlükəsizlik məsələləri, beynəlxalq münasibətlər, əsas insan hüququ və azadlıqları daxildir. Bu səlahiyyətlər muxtariyyətdə verilə bilməz.

Muxtar qanun idarəçilik orqanlarına ötürülən səlahiyyətlər dövlətin müxtəlif səlahiyyətlərinin qurumun daxilində özünü göstərir. Bank və kredit xidmətləri, əhalinin qeydiyyata, ticarət və birləşdirilmə reyestrini, dəniz registri, bələdiyyələrin seçkilə vəzifəli şəxslərinin və bələdiyyə işçilərinin əmək pensiyalarının ödənilməsi və sosial sığorta, spirtli içkilər, həmçinin müəssisələrlə əməkdaşlıq belə səlahiyyətlərdir.

Konstitusiyaya və digər dövlət aktlarına dəyişikliklər adalarda yalnız Laqtiqin razılığı ilə qüvvəyə minir. Müvafiq razılıq həmçinin Alandın hakimiyyəti səlahiyyətlərinə aid məsələlərin əks olunduğu beynəlxalq müqavilənin muxtariyyətdə qüvvəyə minməsi üçün də tələb olunur.

Beləliklə, Laqtiq geniş qanunvericilik səlahiyyətlərinə malikdir. Finlandiya Prezidentinə Laqtiqin buraxmaq və yeni seçkilərin keçirilməsini tələb etmək səlahiyyəti bir tərəfdən tarazlaşdırma prinsipinin təzahürüdürsə, digər tərəfdən mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətçiliyin əlamətidir. Prezidentin Aland qanunlarına münasibətə veto hüququ vardır.

2004-cü ildə muxtar hökumətə dair müddəalar Aktdan çıxarılmışdır. Hazırda hökumətin formalaşdırılması qaydası ayrıca regional aktla tənzimlənir. Bununda belə, Aktda hökumətə bağlı müəyyən müddəalar yer almışdır. Hökumət – Landskapstieflər Laqtiq qarşısında cavabdehlik daşıyır və geniş səlahiyyətlərə malikdir. Hökumət üzvlərinin sayı 8 nəfərdən çox olmamalıdır. Parlament idarəçiliyi prinsipinə uyğun olaraq Laqtiqda seçilən hökumətin başında Lantrodet (isveç dilində "Lantrådet" – "Əyalət müşaviri" – E.C.) dayanır. Hökumət 6 sahə üzrə departamentdən ibarət inzibati aparatla malikdir [11; 15].

Muxtariyyətin inzibati idarəçiliyi Aland hökumətinə və onun vəzifəli şəxslərinə məxsusdur. Bu sahədə hər şeydən əvvəl muxtar hökumətin xüsusi səlahiyyətlərini və dövlətin razılığı ilə həyata keçirdiyi səlahiyyətləri fərqəldənək lazımdır. Başqa bir qrup səlahiyyətlər də vardır ki, dövlətin idarəetməsinə aiddir, lakin onların həyata keçirilməsi yalnız Aland hökumətinin razılığı ilə mümkündür. Məskunlaşma hüququnun verilməsi hökumətə məxsusdur.

Dövlət orqanları muxtariyyətdə özlərinin qanunvericilik səlahiyyətlərinə aid olan müəyyən məsələlərin icrası zamanı yerli hökumətin müvafiq razılığına almalıdır. Buraya nüvə enerjisi ilə bağlı, AES tikintisi, istismarı, mülki müdafiə, muxtariyyət əhalisinin evakuasiyası, telekommunikasiya, dəniz ticarəti üzrə yeni xətlərin açılması, kənd təsərrüfatı və balıqçılıq sənayesi məhsullarının ixracı, lisenziyalasdırılmış ticarət, dövlətin yerli inzibati orqanlarının bağlanması daxildir. Öz növbəsində Aland hökuməti sənəblərə və xarici şirkətlərə arxipelaqda mülikiyyətə sahib olmaq və ticarətə məşğul olmaq hüququ vermədən əvvəl müvafiq dövlət orqanının rəyi almalıdır. Prezident, Dövlət Şurası, nazirlik və ya digər səlahiyyətli orqan Aland üçün xüsusi əhəmiyyəti olan qərar qəbul etdikdə muxtar hökumətin razılığına almalıdır. Dövlət Şurasında muxtariyyətin idarəçiliyi ilə bağlı məsələləri ölkənin Ədliyyə Nazirliyi, Alandın iqtisadiyyatı ilə bağlı məsələləri Maliyyə Nazirliyi təqdim edir.

Səlahiyyətlərin bu cür bölünməsi – arxipelaqın normal inkişafına təminat yaradan dövlət suverenliyinin mütləqləşdirilməsinin effektiv balanslaşdırma mexanizmidir. Dövlətin idarəçilik səlahiyyətlərinin Aland hökumətinin rəyinin sorulması ilə icra olunması və muxtar hökumətin öz səlahiyyətlərini dövlətin mövqeyinin mütləq nəzərə alınması ilə həyata keçirilməsi dövlət-muxtariyyət münasibətində balanslaşdırma prinsipi-nin mövcudluğunu ifadə edir.

Aland hökumətinin razılığı ilə uzlaşdırılmış dekretlər verilməklə dövlətin inzibati səlahiyyətlərinə aid olan vəzifələr Prezidentin imzaladığı uzlaşdırılmış sərəncamları müəyyən müddətə və ya bunlarla bağlı növbəti xəbərdarlıq ediləndək yerli hakimiyyətə ötürülür. Və əksinə, Alandın idarəçiliyinə daxil olan vəzifələr də dövlətin vəzifəli şəxslərinin idarəçiliyinə verilə bilər.

Finlandiya 1 yanvar 2011-ci ildən, Aland da daxil olmaqla, inzibati cəhətdən 19 regiona bölünür və bu regionların hər birinə birbaşa qubernator təyin edilir. Yalnız xüsusi statuslu region kimi Alanda Qubernator Prezident tərəfindən Laqtinqin sədri ilə razılaşdırılmaqla təyin olunur və adaların idarəetmə orqanları sistemində xüsusi yer tutur. Bu vəzifəyə namizəd haqqında konsensus əldə edilmədikdə, Laqtinqin təklif etdiyi 5 namizəddən biri Qubernator təyin edilir. Qubernatorun vəzifədən azad edilməsi də muxtariyyət parlamentinin sədrinin rəyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Qubernatorun əsas vəzifəsi ictimai əsaslığın və təhlükəsizliyin təmin edilməsidir.

Muxtariyyətin idarəetmə orqanları sistemində Aland Heyətinin xüsusi yeri var. Heyətin 6 nəfərlik tərkibinə Dövlət Şurasının iki nümayəndəsi və Laqtinqin seçdiyi iki deputat və onların hər biri üçün bir müavin daxildir. Heyətin kvorumu onun bütün üzvlərinin iştirakını nəzərdə tutur. Heyət sədrliyi Prezidentin Laqtinqin sədri ilə razılaşdıraraq təyin etdiyi Qubernator və ya başqa şəxs həyata keçirir. Aland Heyəti dövlətə muxtariyyətin birgə orqanı olub, mərkəzlə arxipelaq arasında ziddiyyətlərin tənzimlənməsində məsləhətçi-əlaqələndirici rolunu oynayır. Mərkəzlə Laqtinqin arasında razılaşdırılmış qanunvericilik aktları qəbul edildikdən Heyətin təklifləri nəzərə alınır, o, adalardır bir sıra mübahisəli məsələləri həll edir, muxtariyyətin xarclərini ödənilməsi üçün dövlət fondlarından alınacaq vəsaitin məbləğini müəyyən edir və s. Heyətin əsas fəaliyyəti maliyyə-xəzinə məsələləri ilə bağlı olub, bu sahədə əlaqələndirici mahiyyət daşıya

da, o, adalara verilmiş imtiyaz və hüquqlara riayət edilməsində münsif-nəzarətçi funksiyasını da həyata keçirir.

Muxtariyyətin əsas səlahiyyətlərinin biri özünü maliyyə sərbəstliyinə göstərir. Laqtinq yerli bütçəni təsdiqləyir və bütçədə dövlətin digər vətəndaşları ilə eyni sosial güzəştlərin nəzərdə tutulmasını təmin edir. Hər il arxipelaq dövlət tərəfindən ayrımlar edilir. Bu maliyyə dəstəyi Alanda öz səlahiyyətlərini həyata keçirməklə yanaşı, həyat səviyyəsini bütün ölkə ilə eyni səviyyədə saxlamağa imkan yaradır. Çünki ərazi məhdudiyyəti, əhali azlığı və s. kimi səbəblərə görə Aland lazımı dərəcədə iqtisadi potensiala və zəruri infrastrukturaya malik deyil. Bu səbəbdən muxtariyyət hər il xarclərin ödənilməsi üçün ölkə bütçəsinin gəlirlərini 0,4%-i həcmində tənzimləmə məbləği adlanan pul vəsaiti alır. Xarclər artıqda tənzimləmə məbləği artırılır, azaldıqda isə azaldılır. Məbləğin dəyişdirilməsi Laqtinqin razılığı ilə qəbul edilən dövlət aktı ilə təsdiqlənir. Tənzimləmə məbləğinin bu həddi kifayət qədər böyük vəsaitdir. Belə ki, məsələn, 2011-ci ildə dövlət bütçəsindən Aland adalarına ayrımlar 195 milyon avro təşkil etmişdi [1]. Bundan başqa, muxtariyyətə Alandın bütçəsinə daxil olmayan, birdəfəlik fəvqəladə dənədiyalar və subsidiyalar ayrılır, adaların ehtiyaclarına görə ona güzəştli və digər növ kreditlər verilə bilər.

Muxtariyyətin vergilər məsələsində də bir sıra səlahiyyətləri vardır. Laqtinq əlavə vergilər (o cümlədən ticarət və əyləncə) və yığımlar müəyyən etmək hüququna malikdir. Həmçinin Alandın dövlətin özü ilə eyni səviyyədə vergi və analoji mənfəətlərdən azad olunmaq hüququ vardır. Adalarda yığılan yer vergisi və əmlak vergisi ölkə üzrə yığılan analoji vergilərin həcminin 0,5%-ini əşdiqda, vergilərin həmin həddən artıq hissəsi muxtariyyətə qaytarılır.

Akt dövlətin beynəlxalq münasibətində Alandın iştirakı imkanlarını nəzərdən keçirir. Muxtar hökumət adaların səlahiyyət dairəsinə daxil olan məsələlər üzrə beynəlxalq müqavilələr bağlanarkən məlumatlandırılır, xüsusi səbəblər olduqda isə danışıqlara iştirak edir. Beynəlxalq müqavilə və öhdəliklər muxtariyyətin səlahiyyətinə aid olan məsələləri əhatə etdikdə, həmin beynəlxalq sənədin Alanda qüvvəyə minməsi üçün Laqtinqin razılığı tələb olunur. Müqavilə və ya öhdəlikdəki məsələ Akta zidd olduqda, belə sənəd Laqtinqin 2/3 əksəriyyəti səs çoxluğu ilə təsdiqlənir və Eduskundta beynəlxalq müqavilərin təsdiqi proseduruyla keçirdikdən sonra qüvvəyə minir.

Finlandiyanın Avropa İttifaqına (AI) üzvlüyü (1995, 1 yanvar) ilə ölkənin və Alandın qanunvericilik səlahiyyətlərinin bir qisminin AI-nin müvafiq institutlarına ötürülməsi prosesi başlandıqna görə quruma üzvlük üçün muxtariyyətin razılığı tələb olunurdu. Bu məqsədlə adalara keçirilən iki ayrı plebissiddə əhali öz rəyini ifadə etdi və qərar alındı ki, Alandın Finlandiyanın tərkibində AI-yə üzvlüyü ayrıca protokolla rəsmiləşdirilsin. Həmin protokola görə Alandın döləyi veritgütmə məsələsində üçüncü tərəf kimi çıxış edir. Protokol daşınmaz əmlakın alınması və bizneslə məşğul olmaq haqqında bəzi xüsusi qaydaları da ehtiva edir və arxipelaqın xüsusi statusunu təsdiqləyir [15]. AI-nin bəzi qərarları, məsələn, vahid gömrük məkani haqqında qərar, arxipelaqda şamil olunmur. Protokolla arxipelaqın silahsızlandırılmış zona olması da əks olunmuşdur və burada heç bir hərbi baza yerləşdirilə bilməz [1, s. 197].

2004-cü ilin yanvarında Muxtariyyət Aktına əlavə edilən ayrıca bəlməyə ("Avropa İttifaqı ilə bağlı məsələlər") görə Aland özü ilə əlaqədar məsələlərdə AI-də milli mövqələrin müəyyənləşdirilməsində iştirak edir. AI-nin muxtariyyətə aid qərarları ilə bağlı Aland dövlətə qanunvericilik və icraedici səlahiyyətləri bölüşür, qərarlar bir-birindən asılı olduqda, onlar bu barədə məsləhətləşirlər. Belə qərarlar qəbul edildikdə Aland hökumətinin AI Komissiyasına müraciət etmək hüququ vardır. Aland hökumətinin təyin et-

diyi şəxs Finlandiya nümayəndələrindən biri kimi Aİ Regionlar Komitəsində iştirak edir. Bundan başqa, Brüsseldə Aİ yanında Finlandiya daimi nümayəndəliyində Alandır təmsilçisi vardır. Lakin o, səfir statusunda olmayıb, əlaqələndirici funksiyə daşыр [1, s. 197]. Aland Adalarının Sülh İnstitutu ECOSOC (BMT-nin iqtisadi və sosial təşkilatı) yanında məşvərətçi statusa malikdir [6, s. 58]. 1952-ci il martın 16-da Norveç, İsveç, Finlandiya, İslandiya, Fərer adaları, Qrenlandiya və Aland adaları tərəfindən beynəlxalq hüquqlərarası təşkilat hüququnda qurulan Şimal Şurasında Aland digər üzvlərlə eyni səviyyədə təhlüqəli üzdür. Alandır baş naziri həmin qurumun nazirlər şurasının iclaslarında iştirak edir [4, s. 111].

Aİ ilə bağlı Alandır üzərində müəyyən məsuliyyət və öhdəliklər də vardır. Muxtariyyətin hərəkətinə görə Avropa Məhkəməsinin iqtisadiyyatın kompensasiya ödəməsi haqqında qərarına görə Aland məsuliyyət daşыр. Alanda bağlı olan vəsaitlərin dövlət tərəfindən Aİ-yə qaytarılması məcburiyyəti yarandıqda və fiziki şəxsə Aİ qərarları ilə verilmiş hüquqların adaların səlahiyyətində olan məsələlərə bağlı natamam icrası və ya düzgün həyata keçirilməməsi nəticəsində vurulan maddi ziyanı görə muxtariyyət məsuliyyət daşыр və müvafiq vəsaiti ödəyir. Aland öhdəliklər üzrə mübahisələrə görə İnzibati Məhkəməyə müraciət edə bilər. Aland Aİ-nin normativ-hüquqi aktlarının qoşulmaqdan, hətta Finlandiya qoşulduğu halda belə, sərbəst şəkildə imtina edə bilər.

Beləliklə, geniş səlahiyyətləri özündə ehtiva edən daxili siyasi muxtariyyət yerli əhəmiyyəti məsələlərin həllində geniş sərbəstlik verir və milli konsensusu təmin edir. Muxtariyyətin özünün qanunvericiliyi və maliyyəsi, iqtisadi stabilliyi, yerli istehsalın müdafiə mexanizmi adalarda idarəetmənin səmərəliliyini şərtləndirən əsas amillərdir. Lakin muxtar hökumət bütün problemləri təkbaşına həll etmək səlahiyyətinə malik deyildir, belə ki, həmişə dövlətin mövqeyinin nəzərə alınmalı olduğu sahələr mövcuddur. Dövlət və yerli maraqların qarşılıqlı nəzərə alınması naminə Aland hökumətinə uzlaşdırılmış səlahiyyətlər də verilmişdir.

Aland adaları muxtariyyəti beynəlxalq təcrübədə etnosiyasi ərazi konfliktləri üçün uğurlu həll modeli sayılır. Bu həll özünüidarəetmə, demilitarizasiya və neytralizasiya, dilin və mədəniyyətin mühafizəsi kimi üç əsas komponenti özündə ehtiva edir. Aland – ada siyasi və inzibati-ərazi muxtariyyətinin nümunəsi olub, digər ölkələrdəki (Danimarka, Portuqaliya və s.) analogi qurumların bütün əlamətlərini özündə ehtiva edir. Finlandiya Konstitusiyası Alandır hüquqi statusunu müəyyən etmir, sadəcə onun çərçivə normalarını müəyyənləşdirir. Beləliklə, siyasi (dövlət-ərazi) muxtariyyətin "Aland modeli" milli azlıq probleminin həlli – siyasi muxtariyyətin işlək modelinin yaradılmasının parlaq nümunəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Benedikter Thomas. Modern Özerk Sistemler. Dünya Özerklik Örnekleri. İstanbul: Nika Yayinevi, I Baskı, Mayıs 2014, 512 s.
2. Barros James. The Aland Islands Question: Its Settlement by the League of Nations. New Haven and London: Yale University Press, 1968, xiii+362 p.
3. Benedikter Thomas. The working autonomies in Europe. Territorial autonomy as a means of minority protection and conflict solution in the European experience - An overview and schematic comparison. Bolzano / Bozen, 19. June 2006, 42 p.
4. Benedikter Thomas. The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy. Bozen / Bolzano: 2009, 305 p.
5. Brown Philip Marshall. The Aaland Islands Question. American Journal of International Law. Vol. 15, № 2 (April, 1921), pp. 268-272.

6. Constitutions, Autonomies and the EU. Sia Spiliopoulou Åkermark (ed.), Eduardo J. Ruiz Vieytes, Iñigo Bullain, Sören Silverström, Susanne Eriksson, Roger Nordlund. Report from the Åland Islands Peace Institute, Mariehamn, Åland, Finland, № 3, 2008, 58 p.
7. Finland: A Country Study. Federal Research Division Library of Congress. Edited by Eric Solsten and Sandra W. Meditz. Research Completed December 1988. Second Edition, 1990, U.S. Government Printing Office Washington, xxiii+69 pp.
8. Padelford Norman J. and Andersson K. Gösta A. The Aaland Island Question. American Journal of International Law, Vol. 33, № 3 (July, 1939), Washington, pp. 465-487.
9. Sukki Markku. Ålands konstitution: en sammanställning av material och tolkningar i anslutning till självstyrelselag för Åland. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 2005, xvii+566 p.
10. Акт об автономии Аландских островов Финляндии <http://worldconstitutions.ru/?p=977>
11. Аландские острова – самоуправляемая провинция <http://www.aland.ax/assets/uploads/3205f2637a4ba827a4bd1f83ef748876.pdf>
12. Конституция Финляндии www.finlex.fi/fi/laki/kaanokset/1999/ru19990731.pdf
13. Лукашева Я.В. Правовой статус Аландских островов <http://worldconstitutions.ru/?p=604>
14. History of Finland <http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?historyid=ad02>
15. <http://www.aland.ax>

Эльман Джафарли

АВТОНОМИЯ АЛАНДСКИХ ОСТРОВОВ: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ И ПРАВОВОЙ СТАТУС

Аландские острова, являющиеся частью унитарной Финляндской Республики, – это политическая автономия. Правовой статус островов, где около 95% населения составляют шведы, разрешился в 1917 году, после того, как Финляндия получила государственную независимость. В 1920 году Лигой Наций архипелаг Аланд был признан неотъемлемой частью Финляндии и перед финским государством поставлено условие – предоставить автономии островам. В 1920 году Финляндия приняла первый акт о статусе автономии, а в 1951 году – второй акт. В настоящее время правовой статус островов Аланда регулируется Актом об автономии Аландских островов, принятым в 1991 году. Архипелаг, состоящий из 6554 островов, получил высокую политическую автономию. Но только 50 из этих островов заселены. Архипелаг признавался демилитаризованной и нейтральной зоной в нескольких договорах, начиная с 1856 года. Право поселения на островах предоставляется после 5 лет постоянного проживания. Единственным официальным языком Аланда является шведский язык. Автономия имеет свой собственный флаг и почтовые марки. Жители Аланда освобождены от военной службы. Единственный город автономии – столица Маршехамн, где проживает около 40% населения островов. Основными руководящими органами области являются Латинг (парламент) и Ландскапстирелс (правительство). Кроме того, Губернатор, назначенный Президентом Финляндии, является официальным представителем правительства страны в автономии. Также была создана Делегация Аланда, кото-

рая является совместным органом государства и автономии. Эта система самоуправления превратила автономию Аландских островов в успешный образец решения этнополитических конфликтов и оптимальную модель политической автономии во всем мире.

Ключевые слова: *унитарное государство, Финляндия, Швеция, политическая автономия, Аландские острова, Лагтинг, Ландскапсрегелс, Европейский Союз.*

Elman Jafarli

AUTONOMY OF THE ALAND ISLANDS: HISTORY OF ESTABLISHMENT AND LEGAL STATUS

The Åland Islands, which are part of the unitary Republic of Finland, are political autonomy. The legal status of the islands, where about 95% of the population is Swedes, was resolved in 1917, after Finland gained state independence. In 1920, the League of Nations, the Åland archipelago, was recognized as an integral part of Finland and the Finnish state was given the condition of granting autonomy to the islands. In 1920, Finland adopted the first act on the status of autonomy, and in 1951 – the second act. Currently, the legal status of the islands of Åland is regulated by the Autonomy Act of the Åland Islands, adopted in 1991. The archipelago, consisting of 6,554 islands, received high political autonomy. But only 50 of these islands are inhabited. The archipelago was recognized as a demilitarized and neutral zone in several treaties, beginning in 1856. The right of settlement on the islands is granted after 5 years of permanent residence. The only official language of Åland is Swedish. Autonomy has its own flag and postage stamps. The inhabitants of Åland are exempt from military service. The only city of autonomy is the capital of Mariehamn, home to about 40% of the island's population. The main governing bodies of the region are the Lagting (Parliament) and the Landskapsregering (government). In addition, the Governor appointed by the President of Finland is the official representative of the government of the country in the autonomy. Also, the Delegation of Åland was created, which is a joint body of the state and autonomy. This system of self-government has transformed the autonomy of the Åland Islands into a successful model for solving ethnopolitical conflicts and an optimal model of political autonomy throughout the world.

Keywords: *unitary state, Finland, Sweden, political autonomy, the Åland Islands, Lagting, Landskapsregering, European Union.*

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)